

Новітня історія України

УДК: 94:323.272(477.74)''1900/1907''

Г. Ф. Турченко, Є. П. Назарова

РЕВОЛЮЦІЯ 1905–1907 РР.: ОДЕСЬКИЙ КОНВЕНТ

Висвітлено процес появи одеського Конвенту, органу революційної влади в Одесі в жовтні-грудні 1905 р. Охарактеризовано особовий склад цього органу. Проаналізовано діяльність Конвенту у контексті ідеї регіоналізму.

Ключові слова: Конвент, республіка, революція, регіоналізм, Південна Україна.

Однією з яскравих подій політичної історії України початку ХХ ст. була революція 1905-1907 рр. Революційний вибух викликала ціла низка нерозв'язаних суспільних проблем. Гостро стояло аграрне питання. Низький рівень зарплат, недосконалість фабрично-заводського законодавства спричинили гостре незадоволення робітників. Збереження в країні необмеженої влади царя, відсутність демократичних свобод обурювало все суспільство. Русифікаторська політика царату в Україні стримувала етнічну консолідацію і розвиток українського руху. Розв'язання названих проблем було можливим лише за умови демократизації країни, зокрема повалення самодержавства. У процесі революції також постала проблема децентралізації управління Російської імперії, адже існуюча система місцевої влади вже не відповідала суспільним потребам.

Революційні події в Одесі розвивалися в руслі загальноросійського сценарію. Активізувалась робота вже діючих загальноросійських політичних партій, постали осередки нових політичних сил. В Одесі розгорнули активну роботу провідні загальноімперські партії – КДП, РСДРП і ПСР. Постали місцеві організації анархістів. Разом з ними активно діяли представники національних рухів, у т. ч. українські партії – УДП, УРП, УНП. Політичну роботу в Одесі вели також партії національних меншин – єврейські Бунд, сіоністи-соціалісти, вірменська Гнчак та ін.

Починаючи з січня 1905 р., революційний рух у місті, як і по всій імперії, посилювався. У кінці квітня – на початку травня 1905 р. в Одесі почалися масові страйки. Значних масштабів революційні події набули в середині червня 1905 р., коли до Одеси прибув панцерник «Потьомкін». Аби «заспокоїти» одеситів, у місті було запроваджено воєнний стан, який існував до вересня 1905 р. В адміністративному порядку було вислано таких популярних громадських діячів, як О. Пергамент, С. Ярошенко, Н. Лисенко та ін. Ці дії адміністрації частково сприяли «заспокоєнню» місцевого населення, однак не призвели до згасання революційного руху в Одесі.

Політичні події в Одесі досягли свого піку восени 1905 р. У кінці вересня – на початку жовтня 1905 р. Одесу, як і інші міста Російської імперії, захлинула хвиля політичних виступів, які переросли у загальноросійський політичний страйк. Майже щодня в місті відбувалися мітинги робітників, на яких, разом з соціально-економічними вимогами, лунали заклики до повалення самодержавства. Рішеннями студентських зборів було припинено навчання в Новоросійському університеті. Внаслідок страйку працівників залізниці, який розпочався 11-12 жовтня 1905 р., транспортне сполучення Одеси з іншими містами регіону практично припинилося. 14 жовтня під час приватної наради гласних одеської міської думи, яка відбулася в Новоросійському університеті, учасники наголошували на необхідності загального політичного страйку в місті. Вже наступного дня на вулицях Одеси з'явилися барикади, мали місце зіткнення учасників революційного руху з військами і поліцією. Політичний страйк у місті, подібно іншим регіонам імперії, поступово переростав у повстання [1, с.89].

Панівний режим у країні перебував на межі краху. Це знайшло свій прояв у процесах стихійної децентралізації влади, які відбулися на периферії імперії. На місцях сформувалися нові революційні органи влади, які брали на себе управління місцевим життям. Зокрема, у момент гострої політичної кризи жовтня 1905 р. такий орган виник в Одесі. Тут, за даними жандармського полковника А. Спиридовича, фактично відбулося повстання «із встановленням своєрідного тимчасового революційного уряду, утвореного під назвою «Тимчасового комітету» при міській думі з представників

соціал-демократів і інших організацій» [2, с.99]. До «інших» членів комітету відносилися місцеві кадети, представники національних партій і об'єднань. Від сучасників цей орган влади отримав назву Конвент. Це була аналогія з представницьким органом влади Франції, який діяв у 1792-1795 рр. Адже досвід французької революції кінця XVIII ст. був прикладом для багатьох революціонерів Європи у наступні роки. Свого часу П. Кропоткін зауважив, що французький Конвент – це «зібрання, яке так часто згодом уявляли прототипом, ідеалом будь-якого революційного зібрання» [3, с.242].

Про діяльність одеського Конвенту у вітчизняній історіографії писалось дуже мало. Найбільшою увагою його історії приділяли сучасники, які згадували про діяльність Конвенту. Зокрема, Н. Среднев 1908 р. робив спробу реконструювати процес створення цього органу, визначити його особовий склад і основні напрями діяльності [4]. Аналізуючи революційні події осені 1905 р., В. Базов [5], Н. Лендер [6; 7], Л. Єлішев [8] згадують про існування Конвенту і вплив його діячів на політичні події в місті. Усі ці автори так чи інакше пов'язували діяльність вищеназваного органу із спробами створити Південноросійську або Чорноморську республіку з центром в Одесі. Вперше про необхідність створення такої республіки вголос заговорили ще в червні 1905 р., коли до міста прибув повсталі панцерник «Потьомкін». Зокрема, про ці наміри згадувалось 1907 р. у спогадах С. Орлицького [9], а також публіцистичних творах В. Базова [5] і Н. Лендера [6]. Ці автори дотримувались думки, що всі революційні події в місті в 1905 р., у т. ч. створення Конвенту, були інспіровані заможними колами місцевого єврейства.

Радянська історіографія обходила увагою проблему діяльності Конвенту в Одесі. Винятком є дослідження М. Межберг, присвячене революційним подіям в Одесі 1905 р. [10], але сюжетам, пов'язаним з Конвентом, присвячено лише дві сторінки. Історик називає кількість членів Конвенту і які організації вони представляли. У роботі М. Межберг теж акцентується увага на тому, що у роботі Конвенту брали участь заможні верстви населення, зокрема представники ліберальних сил, але не зазначається їхня національність. Радянські дослідники взагалі не робили спроб ґрунтовно проаналізувати діяльність цього органу, а сучасні українські історики лише приступили до вивчення історії одеського Конвенту.

У чому ж полягали особливості цього надзвичайного органу влади революційної Одеси? Як і інші самовладні органи такого типу, Конвент прагнув перебрати на себе весь контроль над містом, запровадити новий, більш демократичний режим управління й більший обсяг повноважень по відношенню до центру. Це було властиве всім органам революційної влади, які постали в Російській імперії в умовах жовтня – грудня 1905 р. Проте, на відміну від рад робітничих депутатів, Конвент, як відзначали сучасники, представляв інтереси головним чином заможних верств населення Одеси, хоча там були й соціалісти. На роботу Конвенту сильно впливало заможне єврейство. Проте сучасники, аналізуючи склад Конвенту, називали серед його членів українців, росіян, поляків тощо. Це були ліберали, соціалісти й націоналісти. «Тимчасовий комітет» мав мультинаціональний склад, а відповідно не був національним органом революційної влади. Не можна назвати його і суто класовим органом, якими тоді були ради. Як бачимо, діяльність Конвенту не вписується в усталену схему розвитку революційного руху в Російській імперії, в якій акцент робиться на двох тенденціях – політичній боротьбі за демократизацію Російської держави в цілому і боротьбі за національне визволення, яку вели жителі національних регіонів імперії. Отже, створення одеського Конвенту не було типовим явищем, тому в запропонованій читачам статті ми поставили своєю метою охарактеризувати його місце в революційних подіях в Одесі 1905 р.

Розглянемо детальніше процес виникнення одеського Конвенту. Як вже зазначалось, 14 жовтня 1905 р. відбулася приватна нарада гласних одеської міської думи за участі професорів Новоросійського університету. Головував на ній міський голова П. Крижанівський [11, л.10]. Більшість учасників цієї наради висловлювались про необхідність «заміни урядової влади тимчасовим правлінням», особливо в Одесі. Наступного дня в університеті пройшов мітинг, під час якого також лунали заклики запровадити тимчасовий уряд (курсив – наш) в місті [12, л.111,118об.]. За даними Н. Среднева і М. Межберг, увечері 16 жовтня 1905 р., коли революційні події майже досягли свого апогею, відбулося засідання міської Думи, під час якого було прийнято кілька постанов, у т. ч. «про створення при міському голові дорадчого органу з гласних думи, представників союзних організацій і представників робітничих організацій» [4, с.6; 10, с.22]. Цю інформацію підтверджують і матеріали Департаменту поліції, що зберігаються в Державному архіві Російської Федерації (м. Москва) [13, л.71].

«Союзними організаціями» називалися професійно-політичні спілки, які постали в умовах революції 1905 р. До таких об'єднань належали Всеросійські союзи адвокатів, медичного персоналу, вчителів, Академічний союз та ін. У травні 1905 р. 14 таких спілок об'єдналися в Союз Союзів, який мав координувати їхні відносини і спільні дії. Об'єднання, які увійшли до вищеназваного союзу, зберігали організаційну автономність [14, с.142].

Одеська чорносотенна газета «За Царя и Родину», цитуючи прокламацію, видану Конвентом, називає датою створення «Тимчасового комітету» 18 жовтня 1905 р. [15, 6 июня]. Пояснення таким

відмінним датам, знаходимо в роботі Н. Среднева «Одесский Конвент в Октябрьские дни 1905 г.». Він зазначає, що 18 листопада відбулася нарада гласних думи, під час якої було прийнято рішення випустити відозву до населення, в якій містилась інформація про створення Конвенту. У названій нараді брали участь близько 35 представників «союзних організацій». 18 листопада також було визначено кількість членів Конвенту від «союзних організацій», але загальний склад цього органу мав бути визначений «спеціальною постановою думи» [4, с.8].

Хто ж входив до новоствореного органу влади? Ця інформація є досить неоднозначною. Навіть члени міської думи, при якій діяв Конвент, не були добре поінформовані про особовий склад «Тимчасового комітету». Так, один з журналістів газети «Русская Речь» зауважив, що «з кого складався цей таємний комітет, гласним офіційно не повідомлялось, лише в кулуарах думи йшли розмови, що в ньому були представники Союзу союзів чи взагалі Союзів і ради робітничих депутатів. Лише потім стало відомо, що всі члени комітету були на міській службі» [16, 4 лютого]. На цю обставину звертав свою увагу і Н. Среднев, який зазначав, що під час одного із засідань міської думи деякі гласні просили товариша міського голови К. Андреевського, який головував в «Тимчасовому комітеті», оголосити список членів Конвенту, але той відмовився це зробити [4, с.13]. Більш того, публіцист відзначає, що «журнали засідань [одеського Конвенту] складені так передбачливо, що в них не названі прізвища гласних, які брали участь у засіданнях. Прізвища відсутніх гласних вказані, а прізвища присутніх – ні» [4, с.47].

Отже, на нашу думку, розбіжності у джерелах щодо особового складу Конвенту були пов'язані з напівконспіративним характером його діяльності. Реальний склад цього органу був відомий лише його членам. Зрозуміло, чим їм могла загрозувати участь у роботі такого органу у разі відновлення дореволюційного ладу в країні. Окрім того, у процесі діяльності склад Конвенту зазнав певної трансформації. Є підстави для припущення, що на засіданнях цього органу могли бути присутні громадські діячі Одеси, які не були його безпосередніми членами. Звідси також походять відмінні дані про особовий склад «Тимчасового комітету».

Однак усі джерела сходяться в тому, що до Конвенту входили гласні міської думи, представники професійно-політичних союзів, революційних партій і робітничих організацій. Поліція і слідство зафіксували участь у діяльності створеного 16 жовтня 1905 р. «Тимчасового комітету» одеського міського голови, гласних думи, професорів Новоросійського університету, представників революційних партій [17, л.2; 13, л.71; 18, л.57]. М. Межберг зазначає, що до складу цього органу входили 35 осіб, серед яких були представники Союзу міських службовців, Академічного союзу, Союзу лікарів, Союзу інженерів, Союзу літераторів, Союзу адвокатів і заступники «демократичних партій» [10, с.22].

Один з сучасників одеських подій 1905 р. Н. Среднев конкретизує склад Конвенту, називаючи прізвища представників певних організацій у складі цього органу. За даними публіциста, до складу Конвенту входили гласні Г. Вольфензон, Н. Драго, С. Житков, С. Ісакович, П. Климович, Ф. Литвицький, К. Скачков, Я. Новиков, О. Пергамент, Г. Нікітін, С. Ярошенко. До складу цього органу були обрані представники Союзу міських службовців – секретар міської управи Шульга, діловоди відділів міської управи Бориневич, Семенов, Куровський, Лисенко, Міхін; Новоросійського університету – Є. Щепкін, Косинський, Р. Орженцький, Завялов; Союзу лікарів – Василевський, Дю-Буше, Богуцький, Александровський; Союзу інженерів – Новинський, Соколов; Союзу літераторів – А. Ізгоев (Ланде), Лазарович, Жаботинський; Союзу адвокатів – Хмелевський і Богомолець. До Конвенту нібито також увійшли представники кадетів, РСДРП, есерів, Бунда і організації єврейської самооборони (виникла для протистояння чорносотенним погромам) [4, с.12]. У своїй роботі «История российской социал-демократии» Л. Мартов зазначав, що в жовтні 1905 р. одеські есдеки вийшли з «Комітету суспільної безпеки», коли його члени відмовилися видати відозву до народу [19, с.142]. Ймовірно, Л. Мартов, говорячи «Комітет суспільної безпеки», мав на увазі одеський Конвент. Відповідно дані, наведені відомим російським есдеком, підтверджують участь членів РСДРП у діяльності Конвенту.

Функції голови цього органу виконував товариш міського голови Одеси К. Андрієвський. Одеський публіцист робить припущення, що в роботі «Тимчасового комітету» брали участь мирові судді Березовський, Тимофеев, К. Панкеев, С. Чаушанський. Найвпливовішою особою у складі Конвенту, з точки зору Н. Среднева, був О. Пергамент, що відповідав за редагування рішень «Тимчасового комітету» і прийнятих на їх підставі рішень одеської міської думи.

За даними Н. Среднева, особистий склад Конвенту з часом зазнав певних змін. Незабаром після створення «Тимчасового комітету», Драго і С. Ярошенко відмовились брати участь у його роботі. Їхні місця посіли Протопопов і Саморуко. Згодом комітет також покинули С. Чаушанський і С. Ісакович [4, с.12,30,35].

Які ж дані щодо особового складу Конвенту наводять інші доступні нам джерела? Згідно з інформацією журналістів одеської газети «Русская Речь», до «Тимчасового комітету» належали наступні 17 осіб: О. Пергамент, Ф. Литвицький, В. Протопопов, Богомолець, Хмелевський, Н. Драго, С. Ярошенко, С. Чаушанський, Є. Щепкін, Р. Орженицький, Завялов, В. Косинський, Вольфензон,

С. Ісакович, П. Климович, К. Панкєєв і С. Житков [16, 17 ноября]. Ці дані повністю збігаються з тими відомостями, що наводить у своїй роботі Н. Среднев. Схожі відомості про членів Конвенту містяться в паперах особистого фонду одного з членів Конвенту А. Хмелевського, який зберігається у Державному архіві Одеської області (Ф.Р-5250). За матеріалами цього фонду, членами «Тимчасового комітету» Конвенту були міські гласні Г. Вольфензон, Н. Драго, С. Житков, С. Ісакович, П. Климович, Ф. Литвицький, К. Скачков, Н. Новиков, О. Пергамент, Нікітін, С. Ярошенко, а кандидатами – В. Протопопов, Ю. Саморуло [21, арк.4,10].

Анонімна записка на ім'я одеського генерал-губернатора, що зберігається в фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, як і Н. Среднев, називає вже відомі нам прізвища гласних одеської міської думи Н. Драго, С. Ярошенко, С. Чаушанського, Ф. Литвицького, С. Ісаковича, Березовського, С. Житкова, О. Пергамент, К. Панкєєва, журналістів А. Ізгоева, Жаботинського і Лазаровича. Разом з ними, як вважав анонім, до Конвенту також входили гласний думи Духновський, редактор газети «Одесские новости» Ерман, редактор газети «Южное обозрение» Гейленстен, редактор «Коммерческой газеты» С. Соколовський, журналісти «Одесских новостей» – Балабан, Зак, Хмельницький, Хейфея, журналісти газети «Одеский листок» – Оржер і Попандупуло, а також журналісти «Южного обозрения» – Виноградський, Рожковський [22, арк.320-320зв.].

Отже, більшість доступних нам джерел однозначно називають прізвища О. Пергамент, С. Ярошенка, Є. Щепкіна, Ф. Литвицького, С. Житкова, С. Ісаковича, П. Климовича, К. Панкєєва, Н. Драго, Я. Новикова, С. Чаушанського та інших. Ймовірно, саме ці особи і відігравали провідну роль у роботі Конвенту. Слід зазначити, що у пореволюційний період членам «Тимчасового комітету» Г. Вольфензону, Ф. Шульзі, С. Ярошенку, С. Житкову, Н. Драго, П. Климовичу належали ключові позиції в економічних організаціях Півдня Росії – Одеському відділі руського для зовнішньої торгівлі банку, Першому Одеському товаристві взаємного кредиту, Південно-руському акціонерному товаристві друкарської справи. Ці особи також входили до складу Одеського товариства фабрикантів і заводчиків, Ради з'їздів представників промисловості і торгівлі Півдня Росії [23, л.56-58; 25, арк.66-68; 24, арк.34-36].

На таку особливість складу названого органу революційної влади звертали увагу і сучасники. Н. Среднев наголошував, що «дієве управління ходом революції належало і досі належить організаціям, якщо так можна сказати, позапартійним, які концентрують у себе головний нерв революції – гроші» [26, с.9]. Схожої думки дотримувався і Л. Єлішев, який зазначав, що «міські ділки втручалися в усе, розраховуючи, що влада «погано лежить» і що вкрасти її у такій смуті буде не важко» [8, с.15].

До сьогодні збереглось не багато свідчень щодо практичної діяльності «Тимчасового комітету». Де-факто члени Конвенту перебрали на себе владні функції в Одесі. Зокрема, «Тимчасовий комітет» поставив перед одеською міською думою питання про обеззброєння одеської поліції і заміни її на міську міліцію, виведення з міста козацьких полків, звільнення політв'язнів і зняття воєнного стану в місті [13, л.71; 4, с.34,35; 6, с.891; 8, с.64]. Професор Новоросійського університету Є. Щепкін і ректор цього університету Н. Занчевський вели переговори з міським градоначальником про роззброєння поліції і запровадження в Одесі міської міліції [12, л.60; 13, л.72]. Товариш міського голови Одеси К. Андрієвський передав Конвенту 10 тис. крб. на закупівлю зброї для одеської організації самооборони [16, 17 ноября]. Н. Среднев також відзначав, що 10 тис. крб., асигнованих з міського бюджету на організацію охорони міських будівель і підтримку порядку у місті нібито були використані на «потреби революції». За даними одеського публіциста, аналогічна сума була також передана «Тимчасовому комітетові» для надання допомоги страйкуючим робітникам [4, с.30,35]. Слід зазначити, що членами Конвенту була використана значна частина десятимільйонного державного займу, наданого для міських потреб [27, с.13]. У майбутньому це стало приводом для притягнення деяких членів «Тимчасового комітету», що перебували на міській службі, до судової відповідальності.

На жаль, нам не вдалося виявити програмові документи чи виступи лідерів Конвенту, залучення яких дозволило б реконструювати ставлення членів цього органу до центральної влади, їхні плани щодо зміни владної вертикалі в регіоні, реформування суспільних відносин тощо. На думку сучасників подій, діяльність Конвенту була безпосередньо пов'язана із спробами створити Південноросійську або Дунайсько-Чорноморську республіку із центром в Одесі. До цього державного утворення мала увійти «вся південна частина [Росії] з Одесою і Кримом» [5, с.3]. Як зазначалося вище, вперше голосно про цей державний проект заговорили під час «потьомкінських днів» у червні 1905 р. в Одесі. Вже у цей час гласні одеської міської думи підіймали гасло запровадження в Одесі тимчасового революційного уряду за участі революційних партій [28, с.17]. За спогадами свідка названих подій С. Орлицького, прихильники проголошення Південноросійської республіки вважали, що «Південна республіка – це ще не значить поділ Росії. Це лише незалежний штат вільної федерації, що має раніше чи пізніше замінити насильницьку державу» [9, с.885]. Вони також заявляли про те, що «створять торговельну державу, створять капітали, торгівлю, комерційний флот. Якщо ми не зробили це до цього часу, то

лише тому, що Москва сиділа у нас на шиї» [9, с.878]. Серед широких верств населення обговорювалася кандидатура популярного одеського адвоката і громадського діяча О. Пергаменту як претендента на пост президента республіки [26, с.28; 5, с.4].

Частина сучасників вважала, що у боротьбі за створення Південної республіки брав участь і лідер повстання моряків Чорноморського флоту в листопаді 1905 р. лейтенант П. Шмідт. Зокрема, В. Базов і С. Орлицький вказують, що безпосередню участь у підготовці проголошення Південноросійської республіки в липні 1905 р. брав лейтенант П. Шмідт, який вів агітаційну роботу серед моряків Чорноморського флоту [9, с.876; 5, с.5]. За даними С. Орлицького, П. Шмідт мав стати «протектором Південної республіки» [9, с.880]. Свідок севастопольських подій у листопаді 1905 р., офіцер Чорноморського флоту Л. Арбузов теж був упевнений, що П. Шмідт був пов'язаний з планами створення Південноросійської республіки [28, с.184]. Повстання на чолі з П. Шмідтом було придушено і названі плани моряків не були втілені в життя.

Конвент припинив свою діяльність із введенням 15 грудня 1905 р. воєнного стану в Одесі [4, с.42]. Дії його членів не залишилися непоміченими з боку центру. У жовтні 1906 р. одеська прокуратура отримала наказ Сенату притягнути до судової відповідальності весь склад одеської міської думи за організацію тимчасового комітету з представників революційних організацій [29, 27 октября].

Проведення слідства було покладено на особливе з міських справ присутствіє, тобто безпосередньо на місцеві органи влади. Підставою для проведення слідства стала пропозиція міністра внутрішніх справ провести розслідування діяльності посадових осіб одеського міського громадського управління по звинуваченню в участі у жовтневих подіях 1905 р. [30, 18 ноября]. У 1906 р. одеське особливе з міських справ присутствіє запросило в Сенаті додатковий час для проведення додаткового розслідування і адміністративного дізнання. Слідство дійшло висновку, що міські органи влади Одеси співчували революційному рухові, брали активну участь у революційних подіях в місті в 1905 р. Після передачі слідчих функцій старшому чиновникові особливих доручень при градоначальникові В. Подольцеву в січні 1908 р. розслідування справи прискорилося [11, л.2].

Однак, жоден з членів Конвенту так і не був притягнутий до кримінальної відповідальності. 19 червня 1909 р. згідно з рішенням одеського особливого з міських справ присутствія було розпочато карну справу проти колишнього одеського міського голови П. Крижанівського, товариша міського голови К. Андрієвського, а також членів міської управи Кузанова, Скачкова, Нікітіна та інших за участь у революційному русі Одеси 1905 р. [11, л.1]. Проте того ж року справа про участь посадових осіб одеського міського управління в революційному русі 1905 р. була закрита через нестачу доказів [31, л.19]. Лише в 1913 р. відбувся суд над П. Крижанівським і К. Андрієвським, які обвинувачувалися в обговоренні і прийнятті міською думою резолюції на підтримку страйкарів в 1905 р. Звинувачені були присуджені тільки до догани і зауваження [34, 28 февраля (№100)].

У процесі діяльності Конвенту було розтрачено значні кошти з міського бюджету [11, л.48-54]. Фігурантами карної справи щодо фінансових розтрат стали П. Крижанівський, В. Протопопов, К. Андрієвський, члени міської управи В. Докс, Г. Кузанов, Г. Нікітін, Є. Полетаєв, К. Скачков, лікарі Діатропотов, Богуцький, Дю-Буше, Вельштейн, Василевський та ін. [11, л.66]. Доля цієї карної справи нам не відома. Ймовірно жоден учасник подій осені 1905 р. не був притягнутий до карної відповідальності навіть за фінансові розтрати, адже всі документи Конвенту редагувалися О. Пергаментом, одним з кращих адвокатів Російської імперії початку ХХ ст.

Виникає питання: до чого могла б привести реалізація проекту Південноросійської республіки на чолі з одеським Конвентом? Ще раз наголосимо, що феномен одеського Конвенту не вписується у традиційні для вітчизняної історії парадигми – класову, а також національну, яка прийшла в сучасній історіографії на зміну першій. Класовий підхід, який домінував в радянській історіографії, розглядав нові органи влади, створені в умовах революції 1905-1907 рр. (ради робітничих депутатів), як репрезентантів класових інтересів «трудящих класів», як один з кроків до повалення панівного режиму і буржуазного ладу. Участь осіб, пов'язаних з місцевим капіталом, у роботі Конвенту свідчить про те, що цей орган представляв інші інтереси, ніж ради.

Альтернативою класовому підходу є національний, який на перший план висуває питання боротьби за національне визволення, побудову власної національної держави. Проте феномен Конвенту не пояснює і цей підхід, адже у складі «Тимчасового комітету» були представники різних національних груп, члени різних політичних сил, які відповідно не могли боротися за створення якоїсь певної національної держави.

Сьогодні у західній і вітчизняній історичній науці набуває поширення ще один підхід до аналізу подій початку ХХ ст. в Російській імперії – регіональний. А. Каппелер зазначає, що «долаючи етноцентризм національно-державних традицій, він [регіональний підхід] дозволить вивчати характер поліетнічних імперій на різних просторових площинах. На відміну від національної історії, етнічні і національні фактори тут не абсолютизуються, і поряд з етнічними конфліктами розглядається більш чи менш мирне співіснування різних релігійних і етнічних груп. Зміна перспективи розриває, перш за все,

вікову традицію централістського погляду на історію Росії, яка себе віджила» [33, с.21]. Звернення до регіонального підходу дозволяє нам використовувати в процесі аналізу такі поняття, як «регіональний рух (регіоналізм)». Це такий політичний рух, що ставить своєю метою реорганізацію існуючої владної структури з метою надання більшої самостійності регіону. Причини появи такого руху можуть бути дуже різними.

На нашу думку, події довкола одеського «Тимчасового комітету» варто розглядати саме через призму поняття «регіональний рух». Адже бажання членів одеського Конвенту поставити під свій контроль територію регіону (зокрема створити Південноросійську республіку) в умовах безвладдя 1905 р. дозволяє вести мову про присутність рис регіоналізму в одеських подіях. Регіональний рух виникає на периферії держави, якою власне і був південноукраїнський регіон. Для його лідерів властиве прагнення отримати важелі управління і контролю в межах конкретного регіону, що і пробували зробити члени одеського Конвенту.

Аналогічні спроби створення місцевих республік у 1905 р. мали місце і в інших регіонах імперії – в Новоросійську, Красноярську, Читі та ін. [2, с.112,113]. Виникли подібні утворення і в Прибалтиці, зокрема на території Латвії постали Туккумська і Талсінська республіки, на кордоні Естонії і Латвії виникла Руенська республіка [36, с. 186–188]. Місцеві республіки утворились під час загального політичного страйку на початку грудня 1905 р. і припинили своє існування в кінці грудня 1905 р. – на початку січня 1906 р., коли до цих територій було введено війська і запроваджено воєнний стан. В ході діяльності республік також було запроваджено міську міліцію, організовано матеріальну допомогу страйкарям, робилися спроби доповнити склад міських органів влади шляхом демократичних виборів. Подекуди мали місце спроби створення нових революційних органів судової влади, запровадження податків на утримання бойових дружин [35, с.87,128; 36, с.4; 37, с.116-118]. У радянській історіографії поширена точка зору, що провідну роль у названих республіках відігравали представники соціалістичних партій, зокрема РСДРП. Однак це питання вимагає проведення окремого спеціального дослідження.

Вищеназвані «республіки» були оголошені на окраїнах Російської імперії, тобто вони також значною мірою виникли у відповідь на непомірний контроль центру за життям периферійних частин держави. Проте, на жаль, феномен місцевих республік у 1905 р. практично не досліджувався радянською історичною наукою. Він також не привертає особливої уваги сучасних вітчизняних і російських дослідників. На нашу думку, події в Новоросійську, Красноярську, Читі та ін. також варто аналізувати саме через призму ідей регіоналізму.

Сучасні дослідники виділяють кілька класифікацій регіонального руху. Так, британський вчений М. Кітінг визначає шість ідеальних типів регіоналізму – консервативний, технократичний, популістський, буржуазний, прогресивний і сепаратистський. Сутність консервативного регіоналізму полягала в опорі на модернізацію. У XIX ст. ця форма регіоналізму мала реакційний і ворожий прогресу характер. Ще однією формою регіонального руху є «буржуазний регіоналізм», який асоціюється з індустрією і економічно розвиненими регіонами. У таких регіонах енергійна буржуазія прагне звільнитися від перешкод застарілого ладу чи шукає сучасні форми управління, які сприяють промислому розвитку. Третій тип модернізаційного регіоналізму – технократичний, деполітизований і найменш пов'язаний з класовими інтересами. Це рух, учасники якого спираються на ідею регіону як низки технічних управлінських питань і зовнішньо деполітизованих інституцій, де головну роль відіграють технічні експерти і професійні вигоди. Сутність четвертого типу регіоналізму – прогресивного – полягає у захисті ідей прогресу, демократії, реформування держави і рівності. Інший тип руху, правий популістський регіоналізм, спрямований проти централізації держави, фінансового вирівнювання на користь бідніших регіонів, а також проти іммігрантів (як іноземців, так і вихідців з інших регіонів держави). Шоста форма регіонального руху, сепаратистська, існує серед історичних націй в межах найстаріших європейських країн. Учасниками такого руху в сучасному світі є як прихильники збільшення повноважень регіональних органів влади, так і ті, хто виступає за створення окремої держави [38, р.571,572]

На нашу думку, для одеських подій характерні риси буржуазного і прогресивного регіоналізму. Як ми вже зазначали, членами Конвенту була низка осіб, пов'язаних з об'єднаннями підприємців Півдня, зокрема ради З'їзду представників промисловості і торгівлі Півдня Росії. Ці об'єднання активно виступали на захист економічних інтересів регіону, протестували проти несприятливої для Півдня економічної політики центру, любіювали інтереси місцевого бізнесу на загальнодержавному рівні. Це дозволяє вести мову про присутність рис у одеських подіях буржуазного регіоналізму. Цю думку підтверджують і свідчення сучасників. Так, Л. Єлішев зазначав, що у подіях осені 1905 р. в Одесі прямо чи опосередковано брала участь вся заможна і вся скільки-небудь впливова частина населення міста [8, с.41]. Схожі думки щодо вищеназваних подій висловлювали інші сучасники. Так, Н. Лендер, посилаючись на приватну бесіду з одеським генерал-губернатором І. Толмачевим, писав, що «в

університеті було одне крило одеської революції, інше було в одеських громадських сферах і одеській єврейській інтелігенції» [7, с.772].

Щодо ролі єврейства у одеських подіях, то чорносотенна преса регіону однозначно називає Південно-руську республіку витвором саме цієї національної групи [15, 3 лютого]. У даному випадку чорносотенці мали певну рацію. Роль єврейства названих подіях була обумовлена особливостями його соціально-економічного, а не національного становища в регіоні. Південноукраїнські купці-євреї були найбільш заможними серед єврейського купецького стану всієї зони осілості. Їхні торгові обороти в Херсонській і Катеринославській губерніях становили 39,8% від всіх оборотів цих губерній, які, в свою чергу, перевищували три п'ятих оборотів всієї зони. На 1910 р. євреї складали 78,75% одеського купецтва. Ця національна група також відіграла значну роль у ремісничому і промисловому виробництві (37,29%), а також торгівлі (31,72%). На 1910 р. з 10 банківських домів Одеси євреям належало 7. До того ж євреї були директорами і членами правління в 13 з 18 банків міста [39, с.72,84,85]. За даними сучасників, хлібний експорт, найбільш важливий і прибутковий напрям торгівлі на Півдні України, перебував в Одесі в руках єврейських підприємців [40, с.7].

Відіграючи важливу роль у економічному житті південноукраїнського регіону, єврейські підприємці відчували на собі дію несприятливої для регіону економічної політики центру, що змушувало їх ставати на позиції територіального патріотизму і захищати свої соціально-економічні інтереси. Контролюючи південну торгівлю, одеські євреї надзвичайно потерпали від існуючої митної політики царату. Адже уряд надавав північним портам імперії митні преференції на вивіз товарів, вироблених в українських губерніях і не надавав їх південним – Одесі, Миколаєву, Херсону та ін. Так, при вивозі вугілля через північні порти Російської імперії сплачувалося мито 1,5 коп. за пуд, а через південні – 6 коп. за пуд. Внаслідок цього підприємці Півдня щорічно переплачували близько 6 млн. крб. експортного мита. Більш того, представники центральної влади підготували законопроект щодо створення особливого тарифного режиму, який мав спрямувати товаропотоки хлібу, виробленого на Півдні, до балтійських портів імперії [41, 1 лютого (№13)]. Безумовно подібні заходи суперечили економічним інтересам єврейських підприємців Півдня України, спонукаючи їх ставати в опозицію щодо діючого режиму і брати активну участь у регіональному русі.

Нашу думку підтверджують численні свідчення сучасників. Публіцист початку ХХ ст. Н. Лендер констатував, що саме заміжні кола, а не бідні верства південноукраїнського єврейства брали активну участь у подіях 1905 р.: «Потрібно вам сказати, що в єврействі є дві течії: заможне інтелігентне єврейство взяло гарячу участь в одеській революції, в силу своєї кагальної влади над єврейською мілкотю, воно вело її на приступ, однак можу вас переконати, що маса трудового єврейства була зовсім не схильна до революції, вона йшла в неї, як стадо баранів» [7, с.772].

Схожої думки щодо ролі заможного єврейства у подіях 1905 р. дотримувався і один з одеських публіцистів Платонов. За його даними, у грудні 1905 р. одеські експортери хліба цілком підтримали загальний політичний страйк і були навіть готові припинити експорт зернових вантажів з Одеси, закрити хлібні магазини, що, на думку Платнова, свідчило про солідарність з одеськими революціонерами [40, с.21]. Отже, саме заможне єврейство брало активну участь в подіях осені 1905 р. в Одесі. Це також підтверджує думку, що цим подіям властиві риси буржуазного регіоналізму, для якого характерне прагнення енергійної буржуазії звільнитися від перешкод застарілого ладу, пошук сучасних форм управління, які сприяють промислому розвитку.

Єврейські підприємці, яким належали провідні позиції у місцевому бізнесі, претендували і на провідні політичні позиції у Південноросійській республіці в разі її створення. Відповідно постає питання: яке ж місце в цьому державному утворенні відводилось українцям, найчисельнішій етнічній групі Півдня? Ця проблема цікавила і сучасників. С. Орлицький, спілкуючись з одеськими прихильниками ідей регіоналізму, зробив припущення, що українці в Південній республіці відіграватимуть роль ілотів, тобто безправної більшості. Його співбесідник на це зауважив, що «зараз хохол – ілот чиновника, голодний, обібраний, битий. Може гегемонія розвинутого єврея і життя в багатій Південній республіці не будуть для нього ані згубними, ані важкими». Цей прибічник ідей регіоналізму також наголошував, що ніхто не заважатиме українцям «вийти поскоріш зі стану несвідомого стада і набути значущості» [9, с.878]. Відповідно українське національне питання в разі створення Південноросійської республіки не вирішувалось, а лише відсувалось на майбутнє.

У той же час мало місце тимчасове співпадіння інтересів учасників українського національного і регіонального рухів. Імперський центр представляв і захищав в Україні інтереси тих груп капіталів і поміщиків, які були близькі до трону, до центру. Це не влаштовувало інші групи еліт, які мали власні інтереси на Півдні. На цю обставину свого часу звернув увагу М. Гордієнко у статті, опублікованій в журналі «Украинская жизнь» в 1912 р. Він зазначав, що «обласні антагонізми переростають в національні... Усвідомлення обласних інтересів, які захищаються місцевим капіталом, трансформуючись у національну свідомість, неминуче веде до націоналізації капіталу на Україні» [42, с.24]. Це відкривало значні перспективи для взаємодії між представниками українського і

регіонального рухів. Більш того, ми навіть маємо приклади такої співпраці в Одесі восени 1905 р. Так, 14 жовтня 1905 р. відомий український самостійник І. Луценко взяв участь у приватній нараді гласних одеської міської думи, під час якої прихильники ідей збільшення самостійності регіону розробляли плани захвату влади в Одесі і утворення тимчасового уряду в місті. Самостійник у ході наради запропонував перервати усі зв'язки одеської думи з центральною владою і доповнити склад думи шляхом виборів «серед всіх класів населення Одеси» [11, л.10]. На сьогодні даних про участь І. Луценка в роботі одеського Конвенту виявити не вдалося. Та пропозиції, внесені самостійником під час наради 14 жовтня 1905 р., не суперечили планам прихильників регіоналізму, зокрема демократизації місцевої влади і створення республіки з центром на Півдні України.

Однак плани створення на базі регіонального принципу областей-автономій, у т.ч. Південноросійської республіки, не мали в умовах Російської імперії шансів на реалізацію. Це, на думку російської дослідниці Є. Правілової, було обумовлено тим, що децентралізація, яка супроводжується розподілом сфер ведення і наділенням права самостійного прийняття рішення, що характерні для процесу регіоналізації, були несумісні з основними принципами російського державного ладу [43, с. 36]. Відповідно прибічники ідей збільшення самостійності регіону, як і революційні партії, мали прагнути до зміни існуючого режиму. Ці обставини робили революційно налаштовані партії та організації Російської імперії союзниками прихильників ідей регіоналізму.

Подібний союз мав місце під час роботи одеського Конвенту, до якого входили не лише особи, пов'язані з місцевим капіталом, а й члени РСДРП, ПСР, Бунд і, ймовірно, УНП. Факт створення органу влади за участі представників революційних партій і організацій дозволяє охарактеризувати одеські події і як прояв прогресивного регіоналізму, якому властивий захист ідей прогресу, демократії, реформування держави і рівності. «Тимчасовий комітет» був своєрідним коаліційним органом влади, який об'єднав різних прибічників ідей демократизації і децентралізації системи влади в країні.

Стосунки прибічників збільшення самостійності регіону й одеських осередків революційних партій базувалися на відповідній політичній кон'юктурі, коли жодна з політичних сил в Одесі не була здатна лише власними силами захопити владу в місті. Усі табори, будучи зацікавлені в демократизації і розширенні повноважень місцевих органів, бажали негайної зміни влади в Одесі. Соціалісти вважали, що цей політичний акт стане початком революційного повстання, яке з Півдня перекинеться на інші території і призведе до зміни державного ладу. А прихильники регіоналізму вбачали у створенні Південної республіки шлях до розв'язання місцевих соціально-економічних проблем, звільнення від обмежуючого, негативного впливу імперського центру.

Співпраця прибічників ідей розширення самостійності регіону і соціалістичних партій в південноукраїнському регіоні мала тимчасовий, ситуативний характер. Незважаючи на спільне прагнення до зміни існуючого політичного ладу регіональний і соціалістичний рухи мали різне соціальне коріння. Активними учасниками регіонального руху були представники територіальної буржуазії, що в силу свого соціально-економічного становища не могла повністю розділяти ідеологічні погляди своїх союзників, революційних партій і організацій. Ці обставини обумовлювали тимчасовий характер співпраці представників регіонального і соціалістичного руху, учасники яких зацікавлені у демократизації влади восени 1905 р.

Отже, в умовах революційного безладдя осені 1905 р. Південь України перетворився на один з центрів суспільно-політичного руху, учасники якого бажали збільшити самостійність регіону відносно центру. Це дозволяє охарактеризувати цей рух як регіональний. Особливо значних масштабів він набув в Одесі. Прихильники ідей регіоналізму створили так званий Конвент – орган влади, покликаний перебрати на себе урядові функції в місті. Разом з учасниками регіонального руху, в його роботі брали участь представники одеських організацій російських соціал-демократів, есерів, бундівців, які теж прагнули до негайної зміни панівного режиму в країні. Створення подібного органу мало стати одним із важливих кроків у процесі державного будівництва. Однак прихильники ідей регіоналізму не змогли реалізувати власні проекти створення Південноросійської республіки. У другій половині грудня 1905 р. в Одесі було запроваджено воєнний стан і Конвент припинив свою діяльність. Дії прихильників регіоналізму були помічені центральною владою, але сприйняті лише як один з багатьох проявів революційного руху в імперії восени 1905 р.

Джерела та література

1. Хроника революционных событий на Одессине в годы Первой русской революции (1905-1907 гг.). – Одесса, 1976.
2. Спиридович А.И. Революционное движение в России / А.И. Спиридович. – Вып.1 : Российская социал-демократическая рабочая партия. – СПб., 1914.
3. Кропоткин П.А. Великая Французская революция 1789-1793 / П.А. Кропоткин. – М., 1979.
4. Среднев Н. Одесский Конвент в Октябрьские дни 1905 г. / Н. Среднев. – Одесса, 1908.
5. Базов В. Еврейская смута в Одессе / В. Базов. – М., 1907.

6. Лендер Н.Н. (Путник). Революционная буря на Юге («Потемкин» и октябрьские дни в Одессе) / Н.Н. Лендер // Исторический вестник. – 1906. – Т.104. – №6 (апрель, май и июнь). – С.879-901.
7. Лендер Н.Н. (Путник). По северу и югу (Картинки России) / Н.Н. Лендер // Исторический вестник. – 1909. – Т.XV. – Февраль. – С.725-773.
8. Елишев Л.И. Октябрьское вооруженное восстание в Одессе / Л.И. Елишев. – Москва, 1908.
9. Орлицкий С.С. Южно-русская республика (Из истории освободительного движения) / С.С. Орлицкий // Исторический вестник. Историко-литературный журнал. – Т.CVII. – СПб., 1907. – С.873-901.
10. Межберг М. Жовтневі події 1905 р. в Одесі / М. Межберг. – Харків – Одеса, 1931.
11. Российский государственный исторический архив (далі – РГИА). – Ф.1405. – Оп.127. – Д.1965.
12. Государственный архив Российской Федерации (далі – ГАРФ). – Ф.102. – Особый отдел. – Оп.1905 г. – Д.3. – Ч.49.
13. ГАРФ. – Ф.102. – Особый отдел. – Оп.1905 г. – Д.2540. – Т.10.
14. Российские партии, союзы и лиги. Сборник программ, уставов и справочных сведений о российских политических партиях, всероссийских профессионально-политических и профессиональных союзах и всероссийских лигах / Сост. В. Ивановичем. – СПб., 1906.
15. За Царя и Родину (Одесса). – 1907.
16. Русская Речь (Одесса). – 1906.
17. РГИА. – Ф.1284. – Оп.46. – Д.218.
18. ГАРФ. – Ф.102. – Особый отдел. – Оп.1905 г. – Д.2540.
19. Мартов Л. История российской социал-демократии. – М., 1923.
20. Русская Речь (Одесса). – 1906.
21. Державний архів Одеської області. – Ф.Р-5250. – Оп.1. – Спр.1.
22. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України). – Ф.335. – Оп.1. – Д.14.
23. Особый отдел, Оп.1915 г., д. 167 ч. 51.
24. ЦДІАК України. – Ф.385. – Оп.2. – Спр.139.
25. ЦДІАК України. – Ф.385. – Оп.2. – Спр.140.
26. Среднев Н. Еврейская революционная самооборона в Одессе / Н. Среднев. – Одесса, 1907.
27. Избиратель. Беснующееся подполье. – Одесса, 1912.
28. Арбузов Л.П. Бунт в Севастополе (Из близкого прошлого) / Л.П. Арбузов // Исторический вестник. – 1910. – Т.СХІХ. – Январь.
29. Северный Донец (Луганск). – 1906.
30. Родной край (Херсон). – 1906.
31. ГАРФ. – Ф.102. – 7 отдел. – Оп.1909 г. – Д.2703.
32. Новый мир (Нью-Йорк). – 1913.
33. Каппелер А. «Россия – многонациональная империя»: некоторые размышления восемь лет спустя после публикации книги / А. Каппелер // *Ab imperio*. – 2000. – №1. – С.9-21.
34. Богуцкий Л. Очерки по истории вооруженных восстаний в революции 1905-1907 гг. / Л. Богуцкий. – М., 1956.
35. Сокольский В.Д. «Новороссийская республика». Совет рабочих депутатов в Новороссийске в 1905 году / В.Д. Сокольский. – М., 1963.
36. Ельдештейн М. «Красноярская республика» / М. Ельдештейн // *Гудок*. – 1987. – 22 сентября. – С.4.
37. Демочкин Н.Н. Советы 1905 года – органы революционной власти / Н.Н. Демочкин. – М., 1963.
38. Keating M. Is there a regional level of government in Europe? / M. Keating // *Regions and regionalism in Europe* / edited by M. Keating. – Oxford, 2004. – P.568-589.
39. Полищук М. Евреи Одессы и Новороссии. Социально-политическая история евреев Одессы и других городов Новороссии (1881-1904) / М. Полищук. – М., 2001.
40. Платонов. Отношение одесской еврейской коммерции к русской торговле и к Русскому обществу пароходства и торговли / Платонов. – Одесса, 1910.
41. Торгово-промышленный Юг (Одесса). – 1914.
42. Гордиенко М. Капитализм и русская культура на Украине / М. Гордиенко // *Украинская жизнь*. – 1912. – №9. – С.16-31.
43. Правилова Е.А. Местное и центральное управление в России: проблема правового регулирования отношений / Е.А. Правилова // Имперский строй России в региональном измерении (XIX – начало XX века). Сборник научных статей. – М., 1997. – С.36-51.

Турченко Г. Ф., Назарова Е. П. Революция 1905-1907 гг. : одесский Конвент

Описано процес виникнення одеського Конвенту, органа революційної влади в Одесі в октябрі-декабрі 1905 г. Охарактеризован личний склад цього органу. Проаналізована діяльність Конвенту в контексті ідей регіоналізму.

Ключевые слова: Конвент, республика, революция, регионализм, Юг Украины.

Turchenko G. F., Nazarova E. P. The Revolution in 1905-1907: The Convent of Odessa

The process of arising of the Convent of Odessa, which was a revolutionary authority in Odessa from October to December 1905, has been described. The staff of this one has been characterized. The activity of the Convent has been analyzed in the context of the concept of regionalism.

Keywords: the Convent, a republic, a revolution, regionalism, the South of Ukraine.